Páll Zita

University among Challenges

The paper is structured into three loosely tied parts. The first part – “Derrida and the University of the Future” – deals with the contemporary status of the universities and meditates on what they should become in the future. According to Derrida the modern university should be unconditioned, being the (mental) place of critical questions, the questioning of everything, starting with its own deconstruction.

The second part of the paper, entitled “The Challenge of Literary Canonization”, tackles the way universities should imply themselves into the teaching of literature, being fully aware that the act of teaching is at the same time a powerful act of canonization. The last chapter tries to analyse the causes of the lack of reliable canons in the contemporary Hungarian literature of Transylvania.

Egyetem a kihívások rengetegében

1. Derrida és a jövő egyeteme

„A modern egyetemnek feltétel nélkülinek *kellene* lennie” – mondotta Derrida 2000 őszén Pécsen megtartott előadásában (melynek címe *A szakma jövője, avagy A feltétel nélküli egyetem* volt). Első olvasásra többszörösen is sokkoló hatású kijelentés ez: 1. mert egy olyan diszkurzív kontextusban hangzik el, amely immár meggyőződésekben hiszi-vallja, hogy korunk posztmodern kor (anélkül, hogy kielégítően definiálni tudná a fogalom jelentését), intézményei is *poszt*ulnak; 2. magának a posztmodern legendának (tehát jómagam még hinnék a nagy történetekben?) az a teoretikusa mondja ezt, aki maga a dekonstrukció atyjaként említődik, és többek között a modern egyik meghatározó terminusának, a struktúrának a problematikusságára mutat rá, illetve hajtja végre annak dekonstrukcióját. Az idézet tanúsága szerint azonban az egyetem fogalma még mindig a modern horizontjából tűnik értelmezhetőnek, és ez jó ideig így is fog maradni, amennyiben az a nagy történet tartja fent és élte, amely *a logoszba vetett hit* címet viseli, és amely az egyetemet a tudás fellegváraként szokta definiálni. Vagy mégsem?

Derrida tételmondatában a *kellene* tipográfiailag kiemelt. Óvatoskodik a francia filozófus, meglepő módon most nem óhajt normatív lenni? Ezen a ponton mindenképp gyanússá is válik, a kiemelés szelekciós műveletének háttere okán. A feloldás talán az előadás felvezetésében rejlik, ahol Derrida bevallja: egy professzori hitvallást fog kifejteni, melynek lényege: „hit az egyetemben és a holnap humántudományaiban”. A kiemelés-rejtély másik lehetséges feloldása az előadás teljes szövege lehetne, amely mégiscsak a dekonstrukció doktrínájának, ideológiájának szempontjából értelmezi a feltétel nélküli egyetem fogalmát („Minden megnyilatkozás egyben ideológiai állásfoglalás is.”¹² – az enyém is, igyekszem közben saját vakságomat is leleplezni, holott hiszem, hogy ez nem sikerülhet), létrehozva ezáltal a posztmodern egyetem utópiáját. Az utopikusságnak maga a beszélő is mindvégig tudatában tűnik lenni, felfogásában az egyetem másnemű a hatalom elvéhez képest, és nem azonos azokkal a kutatói intézményekkel, amelyek különféle gazdasági célokat és érdekeket szolgálnak ki. „Nagyon jól tudjuk, hogy ez a feltétel nélküli egyetem nem létezik. De elvileg és nem titkolt szakmájának, hirdetett lényegének megfelelően azon kritikai – és több mint kritikai – ellenállás végső helyének *kellene* lennie, amely

¹² KOVÁCS Sándor s. k.: *Irodalom-rendszer és ideológia = DEKONFERENCIA* [I.], JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, é. n. 70.

minden dogmatikus és jogtalan módon megszerzett hatalommal szemben működik.” A „több mint kritikai” itt dekonstruktívát jelent Derrida magyarázata szerint: felfogásában a feltétel nélküli egyetem az, amelynek joga van a kritikus kérdések feltevésére, sőt, ezt kell tennie, amennyiben feltétel nélkülivé akar válni (íme, hogyan izmosodik a kellene). Ez a feltétlen ellenállás elve, olyan jog, „amelyen magának az egyetemnek kellene gondolkodnia, neki kellene kitalálnia és megalkotnia”. Az egyetemnek tehát önmagát kell feltétel nélkülivé tennie, a folyamatos rákérdezés, ill. a dekonstrukció munkájának elvégzése által, és ezt a munkát saját magával illik/illene kezdenie, saját történetével és axiómaival. Titáni munkára biztat Derrida, amikor az egyetem teljes újraértelmezését kéri, úgy, hogy ez az újraértelmezés belülről történjen. Kérdés, hogy mennyiben elvégezhető ez a munka, képes-e, mer-e az egyetem rákérdezni elsősorban önmagára, lehet-e az a (szellemi) hely, ahol semmi nem mentesül a rákérdezés, sőt megkérdőjelezés alól, még önmaga sem. Kérdés, hogy szükséges-e az egyetem újragondolása, másként gondolása. Részben utilitarista kérdéseimre Derrida szövegében ott a ravasz visszakérdezős válasz, mely mintha vakságomon (is) szórakozva a kor szellemi tendenciáira hivatkozik, de nehezen leplezi saját performativitásába vetett hitét: „...történt valami ezzel a klasszikus-modern egyetemmel és humántudományaival? Valami történni fog vele, vagy ígéret van a történésre, ami felforgatja meghatározásait, akár úgy, hogy ez a mutáció átalakítja az egyetem lényegét és benne a humántudományok jövőjét, akár úgy, hogy kimutatja már történő szeizmikus mozgások által, hogy ez a lényeg soha nem felelt meg egyébként annyira nyilvánvaló és kevésbé vitatható meghatározásainak?” Egyik lehetséges kiindulópontja az átértékelésnek, az egyetem dekonstrukciójának Derrida víziójában éppen a tanítás aktusára való rákérdezés lehetne, annak megvizsgálása, hogy mi történik akkor, amikor elfogadjuk, hogy a tanítás aktusa „sajátos performatív cselekvés”, és ilyen értelemben a professzor nemcsak ismereteket és előismereteket hoz létre, hanem egyenesen „műveket”. Azon egyetemi hagyomány kontextusában, mely előírja, hogy a tudományos tételek átadásától idegennek kell lennie a performativitásnak, új mű létrehozásának, meglehetősen felforgató erővel bír egy ilyenfajta kérdésfelvetés. Az egyetem, a tanítás szerepének és helyének újragondolása a mindezzel kapcsolatos eddigi – immár kánonba merevedett – elgondolások felülvizsgálatát követelné, és nem világos, hogy készen áll-e ez az intézmény erre a (végső soron öndekonstruktív) műveletre. Úgy tűnik tehát, hogy a derridai tételmondat egyik lehetséges átírása ez lehetne: „a modern egyetemnek posztmodernné *kellene* dekonstruálnia önmagát”, ahol a *kellene* ugyanúgy olvasható e művelet elvégzésére alkalmas szakember-potenciál létének megkérdőjelezéseként, mint az egyetem erre való megéretségében való kételkedésként, sőt a meg-nem-érettség állításaként is. Vagy a megéretség állításaként és biztatásként. Vagy másként.

Elképzeltető, hogy e konferencia és a záró kerekasztal-beszélgetés egy pillanatra kibillenti az egyetemet, vagy legalábbis tanszékünket mint szellemi helyet „modernségéből”, amennyiben teret ad az önmagunkra való rákérdezésre, és amennyiben ez a rákérdezés adekvát (?) módon fog megtörténni.

2. Egyetem és kánon-olvasás/alakítás mint mindenkori kihívás

A modern egyetem, mint a tudomány átadódásának hagyomány által szentesített/kanonizált helye, maga is kanonizált tudást közvetít, ő maga is egy olyan interpretációs közösségként (amennyiben van ilyen) működve, amely szelektíven emlékezik és felejt, amely kiválasztja azokat a szövegeket és interpretációs eljárásokat, melyeket átadásra, továbbtanításra méltónak/szükségesnek ítél. Tágabb értelemben az egyetem, ill. a bölcsészkar maga is az irodalom nevű intézmény része (amennyiben az irodalmat irodalom-rendszerként, ill. kvázi intézményként fogjuk fel), eszköze lévén egy/több (?) irodalmi és szövegértelmezési hagyomány fenntartásának, működtetvén a kánonalakításhoz nélkülözhetetlen, többnyire a szelekcióban megnyilvánuló cenzúrát is. Itt tanulják meg a jövő irodalomtanárai, hogy mit, hogyan és mivé kell olvasniuk,

itt hallanak nagyon sokat a „klasszikusokról”, itt nem hallanak (ill. csak nagyon keveset) a populáris irodalomról vagy a kortárs primer művekről. A problémát abban látom, hogy a bölcsészkar, és ezen belül tanszékünk többnyire rajta kívül álló okokból kifolyólag képtelen alternatívát nyújtani, olyan értelemben, hogy anyagi, tantervbeli és időbeli korlátozások miatt nagyon kevés lehetőséget nyújt diákjainak, a jövőbeni magyartanárainak alternatív kánonok/gondolkodásmódok megismerésére, vagy pl. a nyelvterületünkön létrejövő friss primer irodalmi művekről való beszédre/beszélgetésre, történjen ez törzsanyagon belül vagy speciális/opcionális tárgyak terében. Ezt nem tartom egészséges állapotnak, hisz a helyzet, amelyben vagyunk, a katedra felelősséget is implicál, olyan hely, ahol esetenként nem elég reproduktívna lenni, és ahonnan semmi esetre sem szabadna a ma szakmai-irodalmi történetét figyelmen kívül hagyva, mintegy az „életől elszakadva” beszélni.

Ha a középiskola az *olvasás* közege, mivel itt többnyire barthesi értelemben vett olvasható, nem megírható, tehát klasszikus szövegeket ismer meg a diák, legyen/lehesen a bölcsészkar az *újraolvasás* helye, ahol az – akár klasszikus – szöveg újraolvasódik, netán írhatóvá válik, és az olvasó immár nem annak passzív fogyasztója, hanem létrehozója¹³ lesz. Amint azt Barthes az *S/Z*-ben kifejti, az irodalom mint intézmény (és ennek része a bölcsészkar is) fenntartja azt az állapotot, amely eltávolítja a szöveg íróját annak olvasójától, nem engedi a hagyományos értelemben vett olvasót a szöveg írójává válni. A kanonikus értelmezések dömpingje az olvasót egyfajta dologtalanságra, komolyságra kárhoztatja, mivel nem teszi lehetővé számára a játékot. A szöveget az ismétlődéstől az újraolvasás mentheti meg, amennyiben „Az újraolvasás nem fogyasztás, hanem játék (a különbözőség visszatérésének játéka).” – mondja Barthes¹⁴ említett munkájában. A Barthes kommentáló Barbara Johnson idézve „amikor egyszer olvasunk el egy szöveget, csak azt látjuk benne, amit már korábban megtanultunk látni”¹⁵, újraolvasáskor viszont „elszabadul a szöveg jelölő energiája az ismétlésen keresztül, és ezáltal nem az azonosság tér vissza, hanem a különbözőség”.¹⁶ Kissé utopikusan fogalmazva: valójában esetenként talán nekünk magunknak, egyetemen tanítóknak kellene írható szöveggé válnunk olvasás közben, produktív és nem reprezentatív modell alapján működve, érvénytelenítve, ha egyáltalán lehetséges ez, minden kritikát, amely mint késztermék vegyül az olvasható szöveggel. Hisz a tanítás egyik implicit célja: gondolkodásmódot, reflexivitást és önreflexivitást, a rákérdezés művészetét tanítani – és ez nem kis kihívása szakmának és – miért ne – a (minden)kornak.

3. Hol vannak Erdélyben az irodalmi kánonok és miért nincsenek?

Avagy Tanárképző Főiskola és Tudományegyetem között

Az irodalom, ill. az irodalmi kánonalkotás egyik nagyon fontos tényezője a kritika, az egyetemen kívüli – és nem csak – olvasóközönség/közösség számára a kritika mérvadó lehet arra nézve, hogy mit olvassanak és hogyan. A „profí” kritika (ha van ilyen) mindig tükrözi írójának elméleti premisszáit (melyek esetenként a hivatásos kánon által elfogadott-előírt szövegértelmezői szabályrendszerekre vezethetők vissza, ebben az értelemben a kritikát preskriptív szempontok is meghatározzák, nemcsak deskriptívek), kiolvashatók belőle a szövegértelmezés hogyanjára vonatkozó hiedelmek, a kritikus ugyanakkor szelektál és cenzúráz azáltal, (a)hogy beszél – vagy nem beszél – irodalmi művekről. Az egészséges kritikai élet talán elengedhetetlen feltétele az egészséges irodalmi életnek, feltétele a kortárs művek kanonizálódásának, hisz az egyes irodalmi folyóiratok (a kanonizáció másik fontos intézményéről van szó!) olvasóközönsége/közössége

¹³ Roland BARTHES: *S/Z*. Osiris, Budapest, 1997. 14–15.

¹⁴ Roland BARTHES: *i. m.* 29.

¹⁵ Barbara JOHNSON: *A kritikai különbözőség: Barthes/Balzac* = Helikon, 1994/1–2., 140.

¹⁶ Uo. 141.

ezekből az írásokból tudhatja meg, hogy pl. éppen mely szövegek azok, amelyek az aktuálisnak és autentikusnak tekintett kortárs irodalmat (jobb esetben: irodalmakat) alkotják. Innen értesül arról is, hogy mely tegnap megjelent regényt vagy verskötetet érdemes elolvasni és kb. hogyan, így hát az irodalmi, irodalommal foglalkozó folyóirat bizonyos értelemben reklámfüzetként is működik. Belátható, hogy optimális/normális esetben egyetemet *nem* végzett személynek szinte lehetetlen mérvadó kritikusai pozícióba kerülnie, és az is belátható, hogy kritikusok nélkül kortárs műveket kanonizálni, kánont, történő irodalmi életet fenntartani lehetetlen. A kánon az olvasó tömegek fele az iskolán kívül leginkább az irodalomkritikán, recenzión stb. keresztül közvetítődik. Az is nyilvánvaló, hogy Erdélyben közvetlenül 1989 decembere után hirtelen új keletkezett a magyar irodalomkritika terén, és ez az új hihetetlenül lassan látszik feltöltődni. Úgy tűnik, ma az *erdélyi magyar irodalom*, ill. a *mai*, kortárs erdélyi magyar irodalom nem szerveződik kánon, kánonok mentén, kisszámú kritikusai jobbára magányos lovagok, egyfecskek, az irodalom mintha anarchikusan történe tájainkon, és ez az állapot sajnálatos módon nem a kánonok megszűnését hirdető elméletekből vezethető le. Remélhetőleg csupán átmeneti ez az immár túl sok éve tartó állapot, mely olyan – szakmailag és nem csak – karizmatikus egyéniségek hiányával jellemezhető, aki(k) köré szerveződhetne egy v. több irodalomkritikai iskola, ill. irodalmi kánon. Mindeközben Magyarországon *legalább két* uralkodó irodalmi kánonról beszélhetünk: az ún. „modernista-esztétistáról” és az ún. „későmodern-recepcióesztéta” kánonról (l. Odorics Ferenc: *Kanonikus mozgások az ezredvég magyar irodalmában*. Helikon, 1998/3.).

A fiatal erdélyi irodalom – akárcsak a redszerváltás előtti – itthon csak nagyon redukált mértékben olvasódik és olvasódik újra. Úgy tűnik, a bölcsészkar – valószínűleg a 2. Fejezetben említett okok miatt is – mostani formájában képtelen a kritikus-utánpótlás kinevelésére-biztosítására. Ez és hasonló hiányjelenségek tették szükségessé egy olyan, az egyetem mellett, de azzal szorosan együttműködő intézmény létrehozását, mint amilyen a Láthatatlan Kollégium, mely teret ad a diák által választott szakterületen az elmélyülésre, szakirányítást biztosít az egyéni és csoportos kutatóprogramokhoz stb. Az teszi különösen vonzóvá az LK-t a diákság számára, hogy itt azzal foglalkozhat, a legmagasabb szakmai szinten, ami érdekli, és lehetősége nyílik egy sokkal elmélyültebb szaktudás birtokába jutni, mint amilyennek a megszerzését az egyetemi oktatás hagyományos keretei szavatolni tudják. Ennek visszaigazolása az a tény is, hogy az erdélyi kritika az elmúlt évtizedben legnagyobbbrészt azok írásai által kezdett újra létezni, akik kijárták az egyetemmel párhuzamosan az LK iskoláját is.

Az infrastrukturális korlátozásokon, a pénzhiányon, a kezelhetetlenül és irányíthatatlanul nagy évfolyamokon és a túlszűfolt, a valós/egyéni igényekhez helyenként nehezen alkalmazkodó tanrenden túl a bölcsészkar fentebb emlegetett tehetetlenségének és improduktivitásának, annak, hogy egyetemünk, ill. bölcsészkarunk, tanszékünk *önmagában* nem tud olyan elmélyült tudást adni, amely elegendő lenne a szakember-utánpótláshoz, van még egy olyan oka, melyről nem lehet nem beszélni. Úgy gondolom, nem egy akármilyen okról, hanem majdnem minden általam említett gond és probléma főokáról van szó, amelyből sok kétes kompromisszum következik. Arra a lehetetlen helyzetre gondolok, hogy itt náluk a tanárképző főiskola és a szó hagyományos értelmében vett egyetem nem vált még szét. Egyetemünk, bölcsészkarunk talán csak akkor válhatna valóban azzá, aminek nevezi magát, hogyha nem a *magyartanár*-képzés lenne kényszerű elsődleges célja. A tanárképzés és az irodalmi profiképzés szétválasztása mentesítené az egyetemet a tanárképzéssel együtt járó enciklopédikus tudás-átadás kényszerétől, ezáltal egyetemünk azzá az – egyelőre modern – kutatóközponttá alakulhatna, az a profiképző intézmény lehetne a főiskolához képest, ami ma valójában az LK és a hozzá hasonló szakkollégiumok a bölcsészkarhoz képest.